

Prethodno priopćenje.
Članak je prihvaćen: 20. prosinca 2022.

KLJUČ ZA KUTIJU OLOVNIH SLOVA

Nekoliko fusnota uz knjigu Cvijete Pavlović „Književnost ili prosvjetiteljstvo / Komparatističke studije o književnosti i kulturi XVIII. stoljeća” (Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022.)

prof. dr. sc. Antun Pavešković

HAZU

**Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe
Zagreb**

Sažetak: Rad obrađuje problematiku književne znanosti i dvojbe s kojima se u svojoj studiji suočila Cvijeta Pavlović. Pristupila je obradi XVIII. stoljeća svjesna svih problema koje sama književnost svojim mnogobrojnim oblicima, vrstama, stilskim formacijama nameće znanstveniku. Ovim se radom vrjednuje izuzetan napor i doprinos proučavanju književnosti – Cvijete Pavlović, osobito njeno uspješno razdvajanje književne povjesnice od ideološke i opće povijesti.

Ključne riječi: književnost, povijest, znanost, teorija književnosti, klasicizam, prosvjetiteljstvo

Književnost, ta nepregledna prašuma djela, imena, pisaca, stvarnih likova što djeluju kao da su izmišljeni i izmišljenih karaktera stvarnih od onih što ih vidamo oko sebe uvjereni u njihovo stvarno postojanje – što je to književnost, pitanje je na koje malo tko ima pravi odgovor. Valjda su upravo stoga o njoj napisane bezbrojne biblioteke rasprava, ogroman broj knjiga, neprebrojivi nizovi disertacija. Učenost svih tih ispisanih stranica uglavnom je dostatna sebi samoj, jamstvo vlastitoj pameti, efektna alimentacija djelatnosti što troši, kada se sve zbroji, nemala javna sredstva, ali nikada nije ni približno uspjela kakvim konačnim odgovorom taj meandar pitanja dovesti do ušća u ocean smi-

sla. Znači li to da je ta neprekidna zapitanost besmislena? Nipošto. Ali, jednosmislena sigurno nije. Znači li to da joj možemo osporavati znanstvenost? Sigurno ne. Možda bi bilo najlakše uteći se Kuhnovoj genialnoj studiji iz 1962. „Struktura znanstvenih veleprevrata”, navlastito ondje definiranoj podjeli na predparadigmatske i paradigmatičke znanosti. Krenemo li tragom Kuhnovih uvida, ne samo znanost o književnosti, ali poglavito ona, spada u onu (ne)sretnu porodicu predparadigmatičkih znanosti u kojima ne nalazimo neku čvrstu paradigmatičku sposobnu ušančiti naša daljnja istraživanja. Sam njen predmet dodatno je opterećen činjenicom da sigurno ne postoji dovoljno čvrsta poperovska teorijska mreža za lovinu dostatnu serviranju na epistemološku trpezu bilo koje zaokružene, dovršene istine.

Nemali je broj književnih znalaca zaključio da nikada do kraja ne ćemo uspjeti iskazati sve o književnosti, ma kako joj pristupali. Naime, svaki je pristup uvijek osuđen na nedovršenost, nedostatnost, barem malu dozu neodređenosti u odnosu na svoj ne samo materijalni, jer se to ionako podrazumijeva u predparadigmatičkim znanostima, nego i formalni objekt. Uvijek će ostati nešto neiskazano, nešto do kraja neiskazivo, uvijek će nam neka nijansa smisla, značenja, oblika i sadržaja izmaknuti odupirući se potrebi teorijskog uma da stvari konačno smjesti na desnu stranu. Ma koliko savršena bila teorija u svom zahvatu reduciranja, čak će i u tom ograničenju zabranu ostati nešto neomeđeno, nešto što će iscuriti kroz ogradu definicijskog usustavljanja. To znači da ni sami instrumenti izučavanja nisu po sebi do kraja pouzdani. U nas je ovaj fenomen najtočnije opisao Aleksandar Flaker.

Zanimljivo, u znanosti i nema baš jako puno definicija njena predmeta – književnosti. Normalno je da se znanstvenici klone definiranja tako nečeg fluidnog, teško objašnjiva, kao što je književnost, ostavljajući nas u ne baš sretnu prostoru naizgledne samorazumljivosti kojim se preskače jasno imenovanje premošćujući ga onom nemogućom kategorijom „zna se što se misli kada se misli o...”. Ova sintagma, ovo „podrazumijevanje” podrazumijeva samo to da ne želimo odgovoriti na pitanje. Logično. Lakše je ponekad preskočiti pitanje, nego priznati da nismo našli odgovor na nj.

Propedeutika ne traga za odgovorima o naravi književnosti. Umjesto toga, ona u književnom tekstu traži određene estetske i etičke vrijednosti, implicitno određujući književnost tradicionalnom riječju *skladnost*, hrvatskom istoznačnicom starogrčkog izraza *kalokagathía*, a to znači supostojanje ljepote i dobrote, plemenitost. Znači li ova pozicija da se o književnosti može govoriti i bez da je znanstveno definiramo? Zapravo da. Zato osobno držim da je uputnije nego riječ *znanost*, uporabljati *znanstvo*. Jer, rekli smo, nema jedne paradigme oko koje bismo okupili svekoliko znanje i poznavanje i stoga nam preostaje iskusiti mnoga znanja. Ipak, to nas ne lišava potrebe za disciplinom, ne otvara nam lagodna vrata nadobudnu voluntarizmu kao pouzdanoj stazi k carstvu ne-znanja. Dapače, rašomonsku obilnost tako raznorodnih i različitih književnih djela nužno je usustaviti jer nam samo sustav, uz prešutno priznanje da ne klešemo dovršeni kamen znanja, može otvoriti put k ljudskosti, a ona je bit književnosti i upravo je takva narav spasonosno lišava mogućnosti scijentističkog u-stručavanja. Sustav kao pregled omogućuje književnosti biti ono što ona jest: slika nas samih, ogledalo naše ljudskosti, odgovor na tjeskobu neizvjesna bivanja, poticaj traganju za smislom čovječje egzistencije.

* * *

Listajući dragocjenu knjigu Cvijete Pavlović nisam se mogao i želio lišiti gornjih razmišljanja, upravo stoga što ih u književnokritičkom prakticismu zaobilazimo, a u književnoteorijskoj praksi ona nas zatvaraju u svojevrzni diskurzivni autizam. Cvijeta Pavlović našla je, kao svaki vrstan književni povjesnik, idealnu ravnotežu između praktične otvorenosti predmetu i profesionalnog diskurzivnog ekskluzivizma.

Sam je naslov njene knjige provokativan, a mnogima će na prvi pogled izgledati nerazvidan. Naime, teško je u njemu otrpve razaznati jesu li književnost i prosvjetiteljstvo homologni, analogni, koordinirani, kontrarni, kontradiktorni, dispartni ili naprosto pojmovi čiji međusobni odnos tradicionalna logika nije u stanju obuhvatiti. Podnaslov, međutim, upućuje kako je riječ o dva supostojeća, dodiriva, ali naravljju različita

fenomena čiju je različitost u supostojanju nužno definirati i tako izbjeći nerijetko miješanje pojmova. Upućuje nas, zapravo, na prastari problem definiranja književnosti. Kada se dobro promotri, ovo, bez obzira na rastavni veznik, ipak nije knjiga o jednoj dilemi, nego prije veliki spis o naravi književnih klasifikacija. S druge pak strane, ovo je polemička knjiga, temom nipošto nova, ali odlučna razriješiti neke stare dvojbe. Podijeljena u pet poglavlja, od kojih su četiri izuzetno opširna, a samo prvo kratko, bavi se ona početno razlučivanjem pojmova iz vlastita naslova (književnost – prosvjetiteljstvo), razmršivanjem stilskih čvorova 18. stoljeća, morlakizmom, razmatra lica klasicizma te konačno raspravlja o stilskim zrcaljenjima kroz stoljeća.

Ako ključno poglavlje knjige *Stilski čvorovi XVIII. stoljeća: rokoko, klasicizam, sentimentalizam, predromantizam* shvatimo kao premisu, tada je njena konkluzija poglavlje *Stilska zrcaljenja kroz stoljeća*. Zašto se u „stilskim čvorovima” toliko bavi nabrojenim stilskim formacijama dalo se naslutiti već iz uvodne impostacije knjige o potrebi razdvajanja književnog razdoblja od ideoloških i društvenih dominantu u okruženju kojih određena formacija traje, a postaje sasvim razvidno iz apela s početka poglavlja o stilskim čvorovima formulirana kao „pitanja koja se nameću iz aspekta periodizacije književnosti”, a riječ je o izostanku „proučavanja književnog nazivlja u hrvatskoj književnosti i kazalištu u onim aspektima u kojima su ona provedena u općoj (europskoj) povijesti i teoriji književnosti”. Još jedna lakuna u arhipelagu hrvatskoga književnog znanstva potakla je auktoricu na minuciozno propitivanje građa kojemu joj je velikim dijelom poslužio „jedan od hrvatskih i međunarodnih znanstvenih skupova koji svojom tradicijom, dugovječnošću, dosljednošću, ugledom i selektivnošću jasno zrcali stanje u hrvatskoj znanosti o književnosti. Riječ je o Danima Hvarskog kazališta, vrijednom izdavačkom nizu iz kojega se može naučiti mnogo ne samo o hrvatskoj književnosti i kazalištu nego i o kretanjima u povijesti i teoriji književnosti.” Ovom simpozijском nizu nitko još dosad nije u hrvatskoj historiografiji posvetio pozornost koju zaslužuje i stoga je napor Cvijete Pavlović silno važna nadoknada ovoga propusta.

Inače, ispisujući povijest, auktorica istodobno piše i raspravu o povijesnosti, uspostavljajući čvrste teorijske okvire historiografiji. Integrirati formalni i materijalni objekt pothvat je kojemu nije dostatno samo dobro poznavanje pojmova i građe, ni upornost, ni intelektualna jasnoća, nego sve to skupa. Upravo stoga našla se u književnopovijesnom kontekstu hrvatskoga književnoga znanstva Cvijeta Pavlović gotovo na jednoj arhetipskoj strani dileme čija je druga strana ispisivanje nastalo u novije doba u stvaralačkoj radionici Slobodana P. Novaka. Možda i nije riječ o dilemi, budući da između njena i Novakova rukopisa postoji nekoliko književnopovijesnih idiolekata koji se ipak priklanjaju onoj vrsti pisanja kakvo koristi ona. Samo naizgled Frangeš, da spomenemo samo još njega, u svojoj vrlo uspješnoj desanktisoovskoj težnji k literarizaciji literarne povjesnice, ide drugom polu, jer on i u svom njegovanom stilu ispisuju priču o književnoj povijesti temeljenu na diskretnoj, ali stalno nazočnoj uporabi književnoteorijskih kategorija. Taj drugi pol je Novakova povjesnica u kojoj, na tragu novohistorizma, teče pripovijest o književnom tijeku lišena teorijske prateži, sažeta u pripovijedanju oslonjenu na pretpostavku da će književna povijest u njemu izrasti iz same priče inače prožete anegdotama, intimnim pikanterijama o piscima i sličnim publicističkim ukrasima.

Ovo poglavlje auktoričine knjige ujedno u fokus iscrpne i nemilosrdne raščlambe postavlja problem 18. stoljeća netočno prikazana jedinstvenim, prosvjetiteljskim razdobljem, dokazujući da se baš „unutar toga stoljeća nalazi epicentar tzv. novije (povijesno razmrvljene) književnosti.” Umještajući početak modernizma u ovo stoljeće, Cvijeta Pavlović, mada se ne bavi jezikoslovnim problemima, na sretan način dopunjuje jezičnopovijesne uvide o početcima hrvatske jezične standardizacije upravo u 18. stoljeću i upravo u djelima književnika bitnih za osvjetljenje zamršenih „čvorova” književne povijesti. Osim toga, kada sagledamo niz imena, brojnost osvjetljenih problema, istodobno strogo književnopovijesni pristup i intermedijalno pristupanje razdoblju, postajemo svjesni da nitko dosad nije tako temeljito sagledao stoljeće koje nam, upravo ovakvom istraživačkom i metodološkom i činjeničnom širinom, ruši dosadašnje, srećom sve manje nazočne, konstrukcije o tridesetim

godinama narednoga stoljeća kao prijelomnom i ključnom razdoblju u konstituiranju hrvatske moderne književne i nacionalne svijesti.

Pišući o morlakizmu, nalazi auktorica da je upravo ovaj fenomen „postavio hrvatsko područje kao jedno od središta na kojima su se primjenjivali onodobni sustavi znanstvenih i umjetničkih vrijednosti.” Naravno da je tu u središtu promatranju Fortis prikazan u svim dimenzijama stvaralaštva i kao zvijezda oko koje se vrti čitav sustav književnih i kulturnih zbivanja koja uz Morlakiju, kao područje kulturne i književne egzotike, prepoznaje pet velikih kulturnih središta: Zadar, Šibenik, Split, Makarsku i Dubrovnik. Analiza Fortisova gledanja na književnost značajan je doprinos razumijevanju povijesnosti i same književnosti i njena izučavanja. Nije mogao biti zaobiđen ni Ivan Lovrić kao prvi, no izuzetno kompetentan kritičar Fortisa, čiji su komentari Talijanova putopisa imali velika odjeka u onodobnoj Europi. Opširno prikazujući Lovrićevo pisanje o Fortisu, posegnula je Cvijeta Pavlović za gotovo svim relevantnim naslovima o ovom piscu, a one za kojima nije posegnula, smatrala je, na žalost, manje važnima.

Prikazavši lica klasicizma, zaključnim je poglavljem, kako naznačih, razmrsila stilske čvorove 18. stoljeća, u dragocjeno obilnoj i preciznoj književnoj građi, pokazavši ujedno koliko je općepovijesni i umjetničko-povijesni instrumentarij unazočen u jeziku književne povjesnice. Kao i sva prethodna i ovo poglavlje resi uravnotežen opis sinkronijski sagledana književna materijala i književnopovijesne dijakronije.

Prikazujući ovu knjigu mogao sam biti daleko sažetiji. Mogao sam biti i opširniji. Dostatna je bila i jedna jedina konstatacija: hrvatska je književna povjesnica dobila u svim aspektima nezaobilazno djelo. Ipak, razmišljao sam, promišljao, dao sebi slobodu kakvu si inače ne dopuštam u komentarima ovovrsne literature. Je li ovo implicitna apologija? Svakako da jest pa dodajem neskromno: ona sve govori o jednoj iznimno slojevitoj knjizi.

A KEY FOR THE BOX OF LEAD LETTERS

A few footnotes to the book by Cvijeta Pavlović – Literature or the Enlightenment / Comparative Studies on the Literature and Culture of the 18th Century (Književnost ili prosvjetiteljstvo / Komparatističke studije o književnosti i kulturi XVIII. stoljeća, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2022)

SUMMARY

The paper deals with the issues of literary science and the doubts that Cvijeta Pavlović has dealt with in her study. She started analyzing the 18th century, aware of all the problems that literature itself, by its multitude of shapes, types and stylistic formations, imposes on a scientist. This paper values Cvijeta Pavlović's exceptional effort and her contribution to the study of literature, especially her successful separation of literary history from ideological and general history.

Keywords: Literature, history, science, theory of literature, Classicism, Enlightenment